

Sadik Mehmeti, Hatixhe Ahmed, Ramadan Shkodra (2021). Dijetarë shqiptarë në Perandorinë Osmane (1880 në 1912): Sipas dokumenteve të Meshihatit të Lartë Osman, Prishtinë: Kryesia e Bashkësisë Islame e Republikës së Kosovës, Prishtinë:BIK

Leximi dhe kuptimi i shoqërisë kryesisht varet nga mënyra se si e lexojmë dhe kuptojmë historinë e ideve dhe koncepteve intelektuale të asaj shoqërie. Dijetarët dhe veprat e tyre janë një shesh ku shpërfaqen transformimet ideologjike të shoqërisë përgjatë historisë. Në Perandorinë Osmane, dijetarët myslimanë (myderrizët, ylemaja, hoxhallarët, kadinjt), si klasa më e lartë intelektuale e shoqërisë, ishte vendimtare në organizimin juridik dhe kulturor të shtetit. Si në fushat e tjera, edhe në mesin e shtresave të dijetarëve osman kishte një numër të konsiderueshëm dijetarësh me prejardhje shqiptare, ose që ishin lindur në rajonet e Ballkanit. Disa nga këta dijetarë ishin ngjitur në majat e shkencës dhe dijes së atëhershme, e disa të tjerë patën ndihmuar edhe procesin e krijimit të shtetit shqiptar në vitin 1912. Por aktiviteti i tyre ishte i përqendruar në fushën e dijes, arsimit, teologjisë dhe kulturës, ku arritën të krijojnë një trashëgimi të dijes dhe kulturës në përgjithësi.

Me ardhjen në pushtet të partisë komuniste, qoftë në Shqipëri e qoftë në Kosovë, filloi të konstruktohet një diskurs marksist-leninist, sipas të cilit, dija dhe dijetarët fetar qenë regresiste dhe pengonin zhvillimin dhe emancipimin e shoqërisë shqiptare. Politikat e këtij pushteti në fushën e arsimit dhe kulturës u pozicionuan apriori kundër dijes dhe dijetarëve fetarë, ndërsa qëndrimet e tyre ndërtoheshin mbi predikime të disa klerikëve e teologëve radikal e gjysmë të shkolluar. Pushteti ideologjik komunist jo vetëm që përdori të gjitha mekanizmat shtetërore për t'i zhdukur institucionet e mëhershme shkollore ku mësohej feja, por dhe ndërtoi një dije të re, në të cilin, dija e fesë dhe teologjia nuk zënin vend, ose ato diskreditoheshin me argumentime po aq doktrinare sa të religjioneve. Për atë dhe nuk u lejua mësimi dhe studimi i trashëgimisë intelektuale e krijuar në kohën e Perandorisë Osmane. Andaj një pjesë e rëndësishme e kësaj trashëgimie mbeti e heshtur, e panjohur dhe e pa studiuar.

Veprën enciklopedike të S. Mehmetit, H. Ahmedit dhe R. Shkodrës me titull *Dijetarë shqiptarë në Perandorinë Osmane (1880 në*

1912): *Sipas dokumenteve të Meshihatit të Lartë Osman* duhet lexuar si pjesë të ndërmarrjes për leximin dhe kuptimin e trashëgimisë sonë intelektuale gjatë Perandorisë Osmane. Në këtë vepër, autorët kanë sjellë në gjuhën shqipe biografitë dhe bibliografitë e 195 dijetarëve që janë lindur e kanë jetuar në trojet shqiptare, gjatë fundit të shekulli 19-të dhe në fillim të shekulli 20-të. (Edhe pse libri titullohet "Dijetarë shqiptarë...", por është vështirë të pretendohet se të gjithë këta persona kanë pasur prejardhje etnike shqiptare) Të dhënat biografike të këtyre dijetarëve, autorët i kanë gjetur nëpër arkivat e Turqisë, të cilat i kanë deshifruar, dhe më pas i kanë përkthyer e interpretuar në gjuhën shqipe. Dijetarët e përfshirë në këtë vepër janë nga katër vilajetet shqiptare, ndërsa njësitë janë të ndara sipas qyteteve, duke filluar me Prishtinën dhe duke mbaruar me Kazanë e Dramës në vilajetin e Selanikut. Qytetet me numër më të madh dijetarësh në këtë vepër janë: Gjirokastra (20), Dibra (15), Prizreni (12), Prishtina (11), Gjakova (11), etj..

Dijetarët e përfshirë në këtë vepër, sipas dokumenteve që kanë sjellë autorët, kanë vepruar si mësimdhënës të shkollave të ulëta, gjykatës nëpër qytete të ndryshme të Perandorisë, myderrisë (profesorë) në Medresenë e Fatihut të Stambollit (në atë kohë ishte institucion në nivel të universitetit), ligjëruesë në disa nga xhamitë kryesore të Stambollit, përpunues dhe redaktues librash, mësimdhënës dhe edukatorë të sulltanëve, etj.. Veprimtaria e këtyre dijetarëve në shtresat dhe institucionet më të larta të Perandorisë Osmane tregon shkollimin dhe formimin e lartë akademik dhe intelektual të tyre. Kjo gjë flet edhe për mundësitë e hapura për t'u shkolluar dhe punuar në një hapësirë shumë të gjerë gjeografike, me diversitete gjuhësore e kulturore dhe në një shoqëri plurale, siç ishte Stambolli, Bagdadi, Kajroja, Damasku, Medina, etj.. Shkollimi, punësimi dhe jeta në këto qendra të mëdha kulturore e perandorake të kohës kishte krijuar mundësinë që këta t'i njihnin dhe t'i lexonin veprat dhe kryeveprat e qytetrit islam, si dhe të kishin qasje në biblioteka dhe librari shumë të pasura. Për ate disa prej tyre kanë arritur edhe të shkruajnë tekste në gjuhën arabe, turke e perse, e disa kanë bërë edhe përkthime në gjuhën shqipe.

Këtu mund të veçohet Vehbi Dibra nga qyteti i Dibrës, i cili ka lënë në dorëshkrim dy vepra në fushën e Logjikës dhe teologjisë. Vepra e parë titullohet *Durretu 'l-efkar ve ruhuhu* (Perla të mendimit dhe

shpirti i tyre) që trajton tematikë nga fusha e Logjikës, ndërsa dorëshkrimi i dytë quhet *Risale-i ruh* (Trajtesë mbi shpirtin), që përmban thënie dhe përkufizime mbi shpirtin (shih: f. 346). Këto vepra të Vehbi Dibrës dhe vepra të tjera të shkruara nga dijetarë të tjerë të cilat akoma nuk i njohim do të na ndihmonin të lexojmë, kuptojmë dhe interpretojmë mendimet dhe preokupimet intelektuale të paraardhësve tanë.

Gjithashtu mund të përmendet edhe rasti i Ali Zybejrut nga Gjakova, i cili pas shkollimit në Gjakovë dhe Stamboll, ka shërbyer si nëpunës, gjykatës dhe zëvendës kadi në Tiranë, Selanik, Preshevë, Tetovë, Durrës, Stamboll dhe në Mekë. Rasti i Ali Zybejrut dhe të tjerëve dëshmon për mundësitë dhe sukseset e dijetarëve shqiptarë gjatë Perandorisë Osmane.

Përveç këtyre të dhënave, S. Mehmeti, H. Ahmedi dhe R. Shkodra në fund të librit kanë sjellë dy shtojca, me të cilat e pasurojnë dhe ia rrisin vlerën edhe më shumë punës së tyre. Shtojca e parë përmban listën e medreseve në Perandorinë Osmane, listën e lëndëve kryesore të lëndëve që janë mësuar në këto medrese, listën e teksteve kryesore që janë lexuar dhe studiuar, listën e rangimeve të myderrizëve dhe në fund fjalorthin. Lista e dytë ka bibliografinë dhe përmbajtjen e librit.

Lista e teksteve mësimore është një dëshmi e rëndësishme që shënjon orientimin epistemologjik dhe ideologjik të dijes së medreseve osmane. Shkolla teologjike osmane dominohej nga Mez'hebi Hanefi dhe Maturidi dhe kjo mund të vërehet edhe nga tekstet që janë lexuar dhe studiuar nëpër medrese. Shkolla e Maturidizmit që krijuar nga veprat e dijetarëve të mëdhenj siç qenë: Imam Gazali (vdiq 1111), Fahredin Razi (v. 1209), Nasirudin Tusi (1273), Sadedin Taftazani (v. 1395), Sejid Sherif Xhurxhani (v. 1413), etj.. Veprat e këtyre dhe komentimet që i bëheshin nga të tjerët ishin pjesë e kurikulave të medreseve osmane e shqiptare. Një fenomen tjetër që i bie në sy lexuesit është se në mesin e teksteve që lexoheshin e studioheshin në këto medrese qenë edhe kryeveprat e poezisë dhe misticizmit islam-persian, si Bostani dhe Gjylistani i Saadi Shirazit (v. 1292), Divani i Hafiz Shirazit (v. 1390), Beharistani i Xhamiut (v. 1492), Mesnevia e Mevlana Rumiut (1273), etj.. Gjithashtu, lista dëshmon se sistemi arsimor në këto shkolla mbështetej në Logjikën e Aristotelit, e cila

mësohej me anë të veprave si, *Isagoxhi*, *Fennari*, *Mugni't-tullab*, etj.. Nga kjo listë e veprave mund të arrihet deri te një konkludim se në medreset e atëhershme ekzistonte mundësia të studiohej dialektika, retorika, estetika dhe analogjia. Nxënia e këtyre dijeve shërbente për kuptimin dhe interpretimin e teksteve fetare dhe klasike, të cilat janë përplot koncepte metafiizke, simbolika dhe metafora. Gjithashtu, studimi i teksteve logjike, filozofike dhe mistike krijonte një diskurs më paqësor dhe më human në shoqëri. Ndërsa nga lista e lëndëve vërehet se përveç gjuhës turke, aty mësohej edhe gjuha arabe dhe perse, ndërsa leximi dhe studimi i veprave në arabisht dhe persisht është provë se studentët e këtyre medreseve i njihnin mirë këto gjuhë.

Duhet thënë se autorët, poetin Shem'i (v. 1529-30) nga Prizreni e ngatërrojnë me Shem'i Mustafa Efendiun (v. 1602), i cili njihet edhe si komentues i Mesnevisë dhe i shumë veprave mistike perse. Një ngatërrim të tillë e ka bërë edhe Jashar Rexhepagiqi, si dhe disa studiues të tjerë turq.

Në fund mund të thuhet se vepra *Dijetarë shqiptarë në Perandorinë Osmane (1880-1912): Sipas dokumenteve të Meshihatit të Lartë Osman* na ndihmon të lexojmë dhe kuptojmë edhe më mirë trashëgiminë tonë kulturore dhe në këtë mënyrë, të interpretojmë fenomenet e sotme të shoqërisë. Sepse sistemit arsimor përgjatë shekulli 20-të pat krijuar një dije të re, nëpërmjet të cilës, studiuesit dhe shkencëtarët nuk e kuptonin të kaluarën e tyre jo shumë të largët. Të gjithë këto ngjarje u bënë shkak që kultura e proviencave fetare, të mbetej e pa hulumtuar, e pa interpretuar dhe e pakuptuar siç duhej.

Abdulla Rexhepi